

T.ü.e.d. Bağirova İradə
«Qafqaz tarixi» şöbəsinin müdiri

1918-1920-Cİ İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA İLK DEMOKRATIYA TƏCRÜBƏSİ

- Açar sözlər:** Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Milli Şura, Müəssislər Məclisi, parlament, çoxpartiyalı sistem, hökumət kabinetləri.
- Key words:** Azerbaijan Democratic Republic, National Council, Constituent Assembly, Parliament, multi-party system, cabinets of government.
- Ключевые слова:** Азербайджанская Демократическая Республика, Национальный Совет, Учредительное собрание, парламент, многопартийная система, кабинеты правительства.

Hər bir millətin inkişafının zirvəsi onun dövlətçiliyidir. Yer kürəsinin bir çox xalqlarına hələ də öz dövlətçiliyini görmək xoşbəxtliyi nəsis olmayıb. Azərbaycanın bu barədə fəxr etməyə zəngin tarixi əməlləri var, çünki şərq və müsəlman dünyasında ilk demokratik respublika məhz burada yaranmışdır. İlk respublikamızın taleyi çox mürəkkəb və faciəli olmuşdur.

1918-ci ildə yaranan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsas təkanını 1917-ci ilin inqilablari və çevrilişləri nəticəsində Rusiya imperiyasının sükuta uğraması və parçalanması verdi. Lakin dövlətçiliyin məhz demokratik respublika şəkilində mövcud olmasının ilk demokratik respublika XX əsrin əvvəllərinə gətirib çıxarır. Bu dövr inqilabi, sosial partlayışların və milli-azadlıq hərəkatların oyanış dövrü idi. Rəsulzadənin sözləri ilə desək, «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şərq və müsəlman dünyasında ilk demokratik respublikanın təməlini qoymaqla yanaşı milli ideya ətrafında Azərbaycan türklərinin siyasi birliyinə mümkün etdi. Azərbaycan adında dövlət yarandı və bu dövlətin adı da, bayrağı da dünyaya tanındı» [6,s.95]. Respublikanın ən böyük nailiyyətlərindən biri də yeni ideallarla yaşayan gənc nəslin yetişməsi idi. Parlamentdə və nazirliklərdə təmsil olunan ictimai-siyasi xadimlərin ən yaşlısı Əlimərdan bəy Topçubaşov idi – onun cəmi 53 yaşı var idi, ən gənci isə 22 yaşlı Mustafa bəy Vəkilov idi.

1918-ci ilin 28 may ayında İstiqlal aktının qəbul edilməsi ilə Şərq dünyasının ilk demokratik dövlətinin Milli Şurası yaradıldı. Demokratik dəyərlər elə Azərbaycanın adının təsvirində özünü büruzə verdi. Faktiki olaraq Konstitusiyaya qanunu vəzifəsini yerinə yetirən İstiqlal aktının ikinci bəndində deyilirdi ki, «Müstəqil Azərbaycan dövlətinin idarə şəkli xalq cümhuriyyəti olaraq müəyyənləşdirilir» Demokratiya ilk növbədə insanların öz-özlərini idarə etmək, hər bir şəxsin milliyyətindən və sosial statusundan asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabər olmaq, bütün insanların hüquqlarını qorumaq deməkdir. Bu bənd də İstiqlal Aktı və Bəyannaməsində öz əksini tapmışdır: «Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, din sinif, silk və cins fərqi nədən məhrum olmadan hüdudu dahilində yaşayan bütün vətəndaşların siyasi və vətəndaş hüquqlarını təmin edir» [4,s. 12].

Demokratik ölkələrin əsas göstəricilərdən biri də hakimiyyət orqanlarının xalq tərəfindən seçilən nümayəndələrə hesabat verməkdir. Bu da İstiqlal aktında əks olunmuşdur: «Məclisi-Müəssisənin toplantılarına qədər Azərbaycan idarəsinin başında ümumi səsvermə ilə seçilmiş Milli Şura və onun qarşısında məsul olan Müvəqqəti hökumət durur» [4, s.12]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sözlər kağız üzərində qalmamış və respublika yaranan gündən həyata keçirilməyə başlamışdır.

Birinci dünya müharibəsində Osmanlı dövlətinin məğlub olması, Mudros sazişinin şərtlərinə görə türklərin Azərbaycana tərək etməsi və buraya ingilis qoşunlarının yeridilməsi də vəziyyəti keyfiyyətləndirirdi. Müharibənin nəticələrini və yeni dünya bölgüsünü hazırlaşdıran sülh konfransı yaxınlaşırdı və Azərbaycanı orada təmsil etmək üçün Avropa tələblərinə cavab verən, demokratik əsaslarla seçilmiş hakimiyyət orqanını formalaşdırmaq lazım idi. Bunun üçün vaxt isə çox məhdud idi. Və çıxış yolu kimi F.X.Xoyskinin kabineti 1917-ci ilin noyabrında Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə ümumxalq seçkiləri nəticəsində seçilmiş Milli Şurayı bərpa etmək qərarını verdi. Milli Şura isə fəvqəladə şəraitdə Müəssislər Məclisininin çağırılmasının qeyri-mümkünlüyünü nəzərə alaraq özünü parlamentə çevirməyi qərara aldı. Parlamentə Milli Şuranın 44 üzvündən ibarət əsas tərkibi daxil olmalı və digər millətlərdən seçilən nümayəndələrin təmsil olunması nəzərdə tutulurdu. 1918-ci ilin noyabrın 20-də Milli Şura tərəfindən Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında qanun

qəbul edildi [3,s.13-16]. Milli Şuranın M.Ə.Rəsulzadənin imzası ilə «Bütün Azərbaycan əhalisinə» dərc olunan müraciətində Azərbaycan vətəndaşlarının hamısını eyni hüquqlara malik olması və bir vətənin övladları olması barədə fikirlər öz əksini tapmışdı [6,s.345]. Bu prinsipi əsas götürərək, Milli Şura Azərbaycanın bütün millətləri təmsil edən şuralara müraciət etdi və onları parlament seçkilərində fəal iştirak etməyə çağırırdı. Lakin nə Rus, nə də Erməni Milli Şuraları bu çağırışı qəbul etmədilər. Rus Milli Şurası müstəqil Azərbaycanı tanımadığını və bütün Cənubi Qafqazı Rusiya dövlətinin tərkib hissəsi saydığını elan etdi. Bunu görüb Şuranın bir hissəsi Slavyan-Rus cəmiyyəti yaradaraq şuranın tərkibindən çıxdı və parlament seçkilərinə qatıldı. Sonradan onlara ermənilər də qoşuldular.

Bu qərarda mühüm rolunu ingilis komandanlığının mövqeyi oynadı. General Tomsonun rəhbərlik etdiyi ingilis komandanlığı ilə Azərbaycan hökuməti arasında əvvəldən mürəkkəb münasibətlər yaranmışdı, çünki ingilislər Qantantaya daxil olan müttəfiqi çar Rusiyasına sadıq qalaraq Cənubi Qafqazın Rusiyanın tərkibinə qayıtmasını qanuna uyğun sayırdılar. Bu səbəbdən general Tomson heç bir müstəqil Azərbaycanı tanımaq belə istəmirdi və Bakıya daxil olan kimi Rus Milli Şurasının nümayəndələri ilə koalision hökumət formalaşması barədə danışıqlara başlamışdı. Bu hökumətdə azərbaycanlılara da bir neçə yer təklif olunmalı idi. Lakin təxminən bir ay ərzində ingilislərin Azərbaycan hakimiyyətinə münasibəti kəskin surətdə dəyişdi. Şübhəsiz ki, burada bolşevik Rusiyanı parçalamaq istəyi üstünlük təşkil edirdi. Lakin Azərbaycan Milli Şurasının ölkənin müstəqilliyindən imtina etməyin qəbul edilməzliyi haqda prinsipial mövqeyi də mühüm rol oynamışdı. Digər tərəfdən milli hökumət parlament haqqında qanun qəbul etməklə özünün demokratik dəyərlər əsaslandığını nümayiş etdirdi.

1918-ci ilin dekabrın 7-də öz işinə başlayan ilk Azərbaycan parlamenti 9 fraksiya və qrupdan, o cümlədən milli azlıqlar, rus-slavyan cəmiyyəti, erməni fraksiyasından ibarət idi. Həm partiyaların, həm də millətlərin parlamentdə iştirakı burada Azərbaycanın bütün siyasi spektrinin təmsil olunması demək idi. Ələlxüsus bu ermənilər və fraksiyanın tərkibində olan daşnaklara aid idi. Əgər nəzərə alsaq ki, təxminən 8 ay öncə mart soyqırımının nəticəsində 10 mindən çox azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdi və buna baxmayaraq onlar Azərbaycanın qanunverici orqanında təmsil olunmuşlar, onda 1918-ci ilin parlamentinin nə dərəcədə demokratik əhval-rühiyyəsini və tolerantlığını təsəvvür etmək olar. Həmin ərzədə parlament yeni koalision nazirlər kabinetini formalaşdırdı. Nazirlərin çoxusu Müsavat partiyasının üzvləri olsalar da, bu kabinetdə Sosialist blokunun –1, İttihad partiyasının – 2 və rus və yəhudi millətdən olan ictimai-siyasi xadimlər təmsil olunmuşdular. Firuz Kazımzadənin yazdığı kimi, «Müsavatın parlamentdə çoxluq təşkil etməyinə baxmayaraq, bu partiya Ermənistanın Daşnaksütun partiyasından fərqli olaraq, heç vaxt hökumətə bütövlüklə nəzarət etməmişdir» [9, s.212].

General Tomson bu kabinetə yeganə qanuni hökumət kimi tanıdığını bildirdi. AXÇ dövründə beş nazirlər kabinetini dəyişdi və bu dəyişikliklərin əsas səbəbi ölkədə get-gədə genişlənən sosial-iqtisadi vəziyyət idi. Bu ilk növbədə fəhlə və aqrar məsələlərinin həll edilməməsi idi. İttihamların əsas obyektii parlamentdə və hökumətdə əksəriyyət təşkil edən müsavətpçilər idi. Və əgər parlamentdə Müsavat fraksiyası əsəson İttihad partiyası tərəfindən tənqid atəşinə tutulurdusa, hökumətə qarşı əsas müxalifətdə duran qüvvə mənşevik, eser və bolşeviklər tərəfindən yaradılmış Bakı Fəhlə Konfransı idi. BFK nümayişkarcasına milli hökumətin legitimliyini tanımaq istəməyərək hər bir vacib məsələni həll etmək üçün ingilis komandanlığına müraciət edirdi. Dekabrın sonunda BFK tərəfindən təşkil edilmiş tətilinin fəhlələrin xeyrinə qurtarılmasından sonra parlament fəhlələrin məaşlarının qaldırılması haqqında və tətil vaxtı həbs edilənlərin azadlığa buraxılması haqda qərar qəbul etdi [1, f.895, siy.1, iş 18, v.188]. Lakin bu qərar fəhlələrin çətin sosial vəziyyətini həll etmədi və bundan istifadə edərək İttihad partiyasının sədri Q.Qarabəyov hökumətə etimadsızlıq votumu elan edərək onun istefasını tələb etdi. 1919-cı ilin fevralında F.X.Xoyskinin hökuməti istefa verdi və yeni kabinetin təşkili Müsavat partiyasını təmsil edən N.Yusifbəyliyə tapşırıldı. Hökumətdə əksəriyyət yerlərə iddialı olan sosialist fraksiyası ilə uzun danışıqlardan sonra hökumətdə əsas yerlər cəmiyyətin tələblərini daha çox əks etdirən bitərəf nazirlərə verildi. Təzə kabinetdə cəmi üç müsavətpçi təmsil olunmuşdu, qalan yerlər isə bitərəflərə, sosialistlərə və milli azlıqların nümayəndələrinə verilmışdi. Yeni hökumətin programının mahiyyətini onun sosial tələblərin həll etmə istiqaməti təşkil edirdi.

İnsan hüquqları sahəsində ən mühüm qanun məhz həmin dövrdə qəbul olundu. Vətəndaşlıq haqqında adlanan bu qanuna əsəson Azərbaycan ərazisində anadan olmuş hər bir insan milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq Azərbaycan vətəndaşı hesab olunurdu [8, s.67].

Demokratik qanunların qəbul olmasına baxmayaraq ölkəni iqtisadi böhran bürümüşdü. Sovet Rusiyası ilə sərhədlərin bağlanması nəticəsində ölkədən neft idxal olunmurdu, aqrar məsələnin də həll olunmaması vəziyyəti mürəkkəbləşdirirdi. Bundan hökumət əleyhinə təbliğat işinin güclənməsində böyük məharətlə BFK-da və başqa təşkilatlarda üstünlük təşkil etməyə başlayan bolşeviklər istifadə edirdilər. Parlamentdə və nazirlər kabinetində isə işğılzar fəaliyyətə başlayan bolşeviklər hökumət təşkil etməyə hələ də müvəffəq olmayan partiyalar arasında ziddiyyətlər daha da dərinləşirdi. N.Yusifbəyli 1919-cu ilin sentyabrında istefa verəndən sonra üç ay ərzində təzə kabinet formalaşdırmaq mümkün olmadı, heç kəs öz üzərinə böhranlı vəziyyətdə məsuliyyət götürməyə cəhd etmədi. Yalnız dekabr ayında formalaşmış yeni kabinetin tərkibinə bütün, ələlxüsus sol partiyaların nümayəndələri daxil oldu [2,s.233]. Parlament böhranlarına baxmayaraq bu dövrdə də demokratiyanın inkişafı üçün çox mühüm işlər görüldü. Məsələn, 1919-cu ilin oktyabrın 30-da söz və fikir azadlığını təmin edən Mətbuat haqqında nizamnamə qəbul olundu [5,s.2]. Nizamnaməyə görə, həddibuluğa çatmış Azərbaycanın hər bir savadlı vətəndaşı mətbu orqanı təsis edə bilərdi. Mətbu orqanı məsuliyyətə yalnız məhkəmənin qərarı ilə hansısa cinayət törətdiyi halda cəlb oluna bilərdi. Bu, Azərbaycanda senzuranın ləğv olunması demək idi, və sosialist mətbuatının, ələlxüsus bolşeviklərin təbliğatı gücləndiyi zaman belə bir addımın atılması sözsüz ki böyük riskə gətmək demək idi, lakin parlament bunu etdi. Nəticələri isə bir əzdan üzə çıxdı.

1920-ci ilin əvvəllərində həm xaricdən, həm də daxildən bolşevik təhlükəsi güclənməyə başladı. Buna baxmayaraq, həmin dövrə Xalq Cümhuriyyətinin ən parlaq nailiyyəti təsadüf edir – Azərbaycan Versal konfransında 1920-ci ilin 11 yanvarında de-fakto böyük dövlətlər tərəfindən tanınır. Ə.M.Topçubaşovun rəhbərliyi altında Azərbaycan nümayəndə heyəti özünün ən mühüm vəzifəsini yerinə yetirir.

Lakin Azərbaycanın şimal sərhədlərində vəziyyət gərginləşir. Sovet ordusu Denikini məğlub edərək Cənubi Qafqaza və ələlxüsus hava və su kimi lazım olan neft Bakısına doğru irəliləməyə başlayır [10,s.357]. Azərbaycan respublikasının vəziyyəti katastrofik xəttə yaxınlaşdı. Ordunun böyük hissəsi Qarabağda idi, şimal sərhəddə yalnız bir alay yerləşdirilmişdi. Türkiyədə hakimiyyətə gəlmiş Atatürk hökuməti Qərb dövlətləri ilə mübarizədə Sovet Rusiyasından ciddi kömək gözləyirdi və bu səbəbdən Qızıl ordunun irəliləyişinə nəinki müqavimət göstərirdi, hətta öz məsləhətpçiləri ilə kömək edirdi.

Azərbaycanda isə növbəti hökumət böhranı baş verirdi. İttihad fraksiyası və sosialistlər kateqorik formada Çiçerinin notasına müsbət cavab verib Sovet Rusiyası ilə saziş bağlamağı və Qızıl ordunu Azərbaycan ərazisindən Türkiyəyə kömək göstərmək üçün buraxmağı tələb edirdilər. Parlamentdə həm partiyalar arası, həm də partiyalar dahilində parçalanma gedirdi. Müsavat partiyasında M.H.Hacinski başda olmaqla solların mövqeyi güclənirdi, onlar bolşeviklərlə razılışmanın tərəfdarı olduqlarını gizlətmirdilər. Bu səbəbdən hələ fevral ayının əvvəllərində F.X.Xoyskinin otağında müsavırlərə yığışmış Müsavat və bitərəf fraksiyasının nümayəndələri ölkənin ciddi böhran vəziyyətində olduqunu nəzərə alaraq bir neçə təcili tədbirin görülməsi qərarına gəldilər. Bunlardan əsasları M.H.Hacinski DİN postundan uzaqlaşdırmaq və onun yerinə bolşeviklərlə mübarizə təşkil etmək iqtidarında olan adam təyin etmək, parlamenti buraxmaq və hökumətə xarici siyasətdə və müdafiə işlərində ən geniş səlahiyyət vermək, Müəssislər Məclisinə 6 aydan sonra seçkilər keçirmək idi [2, s.253]. Lakin bu tədbirləri həyata keçirmək artıq gec idi. Sosialistlər kabinetdən gətsələr də, artıq onlar şimaldan və daxildən dəstək hiss edib, öz şərtlərini dikte edirdilər. Bolşevik hücumunun qarşısını almaq üçün F.X.Xoyski on sonuncu kəskin addımı atdı, o, parlamentdə çıxış edərək hökumətdən fəvqaladə vəziyyət elan etməyi, parlamenti buraxmağı və ən yaxın vaxtda Mifəsilər Məclisinə seçkilər keçirməyi tələb etdi [1, f.894, siy.19, iş 107, v.5]. Bir sıra fəvqaladə tədbirlər – Hacinski vəzifəsinə M.Vəkilovun təyin edilməsi, bolşeviklərin həbsi və bir neçə radikal sol qəzetlərin bağlanması və s., həyata keçirilməyə başlasa da, bu parlamentdə sol partiyaların və ittihadçıların kəskin çıxışlarının səbəb oldu. Müsavatın mövqeyi get-gədə zəifləyirdi, fraksiya haçalanırdı. İttihad müsavətpçilərinin kabinetdən çıxmasını tələb edirdi.

Bundan sonra baş verən hadisələr məlumdur. Yeni kabinetin formalaşması M.H.Hacinskiyə tapşırıldı və o, sol qüvvələrin iştirakı ilə kabinet formalaşdırmağa müvəffəq olmayandan sonra bolşeviklər parlamentə hakimiyyəti təhvil vermək barədə ultimatum təqdim etdilər. Aprelin 27-də parlamentin sonuncu dramatik iclası keçirildi və böyük səs çoxluğu ilə hakimiyyət bolşeviklərə və artıq Bakıya daxil olmuş XI qırımızı orduya verildi. Bu qərarın əleyhinə yalnız M.Ə.Rəsulzadə və F.X.Xoyski çıxış etdilər. Ultimatum yeddi şərtlə qəbul olunsada, bolşeviklər onların heç birinə əməl etmədilər.

Şərq və müsəlman dünyasında ilk demokratik respublika öz fəaliyyətini başa çatdırdı. Bu faciəli sonluğun səbəblərini çox sadalamaq olar. Lakin bunlardan ən başlıcası Sovet ordusunun təcavüzü və Azərbaycan respublikasının faktiki olaraq blokada şəraitində qalması idi. F.X.Xoyskinin sovet təcavüzü qarşısında birləşmək haqqında Gürcüstana təklifi də cavabsız qaldı. Azərbaycan nümayəndəliyi tərəfindən 1920-ci ilin aprelində Tiflisdə keçirilən konfransda Cənubi Qafqaz respublikalarının konfederasiya yaradıb birlikdə sərhədləri müdafiə etmək cəhdi də ermənilərin müqaviməti nəticəsində uğursuz oldu.

Daxili siyasətdə isə parlamentdə müxtəlif təmayüllü partiyaların daimi mübarizəsi nəticəsində hökumətin normal fəaliyyəti demək olar ki mümkün deyildi. Azərbaycan cəmiyyətində təbəqələşmə prosesi hələ tamamlanmamışdı, bu isə siyasi təşkilatların püxtələşməsində ən vacib şərtlərdən biridir. Eyni zamanda siyasi mübarizədə partiya liderlərinin şəxsi keyfiyyətləri də mühüm rol oynayırdı. Onlardan bəzilərinin, məsələn İttihad partiyası başçılarından və sol sosialistlərin heç bir kompromissə getməməkdə ısrarlılığı çox vaxt çıxılmaz vəziyyətə və hökumət böhranlarına gətirib çıxarırdı. Partiya arası toqquşmalar əksəriyyət hallarda parlamentin həyatı əhəmiyyətli qanunları qəbul etməyini mümkün edirdi. Ölkənin bürümüş iqtisadi böhranı və əhəlinin gərgin sosial vəziyyətini də əlavə etsək görərik ki, bütün bunlar gənc respublika üçün çox fəlakətli nəticələrə gətirib çıxardı və bolşeviklər üçün əlverişli sosial baza yaradı.

Lakin cəmiyyəti 23 ay yaşamış ilk Azərbaycan respublikasının vətən tarixində və dövlət quruculuğunda oynadığı rol dənizdərəcəyə çatdırılmazdır. İlk öncə bütün müasir tələblərə cavab verən demokratik üsul-idarəsi - çoxpartiyalı parlament yaradıldı və bu parlament iki il ərzində beş koalisiyalı hökumət formalaşdırdı. Hələ əsrin əvvəllərində meydana çıxmış və qeyri-ədalətli şəraitdə işləyən partiyalar ilk dəfə açıq şəkildə siyasi səhnəyə çıxdılar və, bolşeviklər və rus millətçiləri istisna olmaqla demək olar ki hamısı parlament partiyaları kimi fəaliyyət göstərdilər.

Azərbaycan türkcəsi tarixdə ilk dəfə olaraq heç bir millətin hüquqlarını pozmayaraq dövlət dili kimi qəbul olundu. Məhz o dövrdə Azərbaycan məktəbləri yaranmasaydı, sovet dövründə, çox güman ki bunu etmək mümkün olmazdı. Ümumiyyətlə bir çox sahələrdə iqtisadiyyatdan başlayaraq mədəniyyətə qədər köklü dəyişikliklər dövlətçiliyin təməllərini qoydu və hətta sovet işğalından sonra Azərbaycanın məhz respublika şəkildə mövcud olmasını Xalq Cümhuriyyətinin əsas nailiyyətlərindən biri kimi qiymətləndirmək olar.

Rusiya Müvəqqəti hökumətinin hakimiyyət orqanları və eləcə də onlardan sonra gələn ingilislər Azərbaycan sözünü eşitmək belə istəmirdilər. Lakin qısa bir dövr ərzində onlar nəinki bu respublikanın mövcudluğunu ilə barışmalı oldular, hətta onu beynəlxalq miqyasda tanımaq və onun hökuməti ilə bərabər hüquqlu tərəf müqabilini kimi davranmağa başladılar.

İstifadə olunan mənbələr və ədəbiyyat

1. ARDA (Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxiv)
2. Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920). Bakı: Elm, 1998
3. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları. Bakı, 1998.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (sənədlər). Bakı, 1998
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (stenoqrafik hesabatlar). Bakı, 1998
6. Azərbaycan tarixi, V cild, Bakı: Elm, 2001
7. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı, 1990.
8. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты (сборник документов). Баку, 1998, с. 67
9. Каземзаде Ф. Битва за Закавказье (1917-1921). Баку: Şərq-Qərb, 2010
10. Очерки истории Коммунистической партии Азербайджана. 1 том, Баку, 1985.

THE FIRST EXPERIENCE OF DEMOCRACY IN AZERBAIJAN IN 1918-1920.

Summary

The article focuses on the creation of democratic institutions in the process of formation of the Azerbaijani Democratic Republic, the creation of a multi-party parliament and the adoption of the most important legislative acts. Among them are the laws on citizenship, the media, the state language, etc. The loyalty of the public men of the first republic to democratic traditions, on the one hand, led to its defeat, but on the other hand showed their greatness and inability to turn off the chosen path.

ПЕРВЫЙ ОПЫТ ДЕМОКРАТИИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В 1918-1920 ГГ.

Резюме

В статье основное внимание уделяется созданию демократических институтов в процессе формирования Азербайджанской Демократической Республики, созданию многопартийного парламента и принятию им важнейших законодательных актов. Среди них законы о гражданстве, средствах массовой информации, государственного языка и пр. Верность деятелей первой республики демократическим традициям, с одной стороны, привела к ее поражению, но с другой стороны показала их величие и невозможность свернуть с избранного пути.